

ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглянуто проблему безпритульності підлітків в Україні. Розкрито сутність соціально-педагогічної реабілітації. Висвітлено необхідність створення для підлітків єдиного виховного середовища для повернення їх до нормального соціального життя та навчання.

Ключові слова: безпритульні підлітки, соціально-педагогічна реабілітація, заклади соціального захисту, виховне середовище, виховання та освіта безпритульних підлітків.

Завдяки прогресу світ, у якому ми сьогодні живемо, – глобальний та інтегративний. Це означає, що всі його частини повністю взаємозалежні, і кожна частина визначає долю всіх. А все, що суперечить інтеграції, суперечить прогресу та еволюції.

Найвищою цінністю цивілізованого суспільства є життя, психічне й фізичне здоров'я громадян, незалежно від гендерних, соціальних і майнових відмінностей. Проте, з точки зору вікових відмінностей, особливу увагу соціальних педагогів привертають діти, передусім ті, які потребують додаткової уваги, – безпритульні, як одна з найбільш не підготовлених до суспільних викликів вікова категорія українських громадян. Соціальні і політичні зміни, що відбуваються в Україні, спрямовані на захист безпритульних, а саме: розвиток інституту прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу; реструктуризацію притулків у центри соціально-психологічної реабілітації дітей тощо.

Питання безпритульності підлітків, технологій соціально-педагогічної роботи з ними неодноразово висвітлювалися у науковій літературі останніми роками. На сьогодні існує чимало досліджень із соціальної педагогіки, в яких, зокрема, приділено безпосередню увагу вирішенню питань безпритульності дітей і підлітків, а крім того, у фахових періодичних виданнях постійно з'являються наукові публікації, що розкривають ті чи інші аспекти цієї проблеми.

Питання безпритульності підлітків на сучасному етапі розвитку країни досліджували А. Капська, О. Карпенко; специфіку професійної діяльності соціального педагога з безпритульними дітьми визначили Л. Артюшкіна, М. Галагузова, Л. Мардахаєв; спрямовані на вирішення проблеми безпритульності серед підлітків та процес соціально-педагогічної реабілітації дослідження О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, Т. Мальцевої, Я. Мудрого, Н. Павлік, М. Тютюнник, С. Чернета та інших.

Разом з тим серед праць, що стосуються проблем підлітків, ще недостатньо таких, де розглядаються особливості соціально-педагогічної реабілітації підлітків, які спрямовані на відновлення у дітей позитивного ставлення до життя, сприяють мотивації підлітків повернутися до нормального життя та навчання.

Метою статті є висвітлення соціально-педагогічної реабілітації безпритульних підлітків як процесу всебічного відновлення особистості дитини.

До категорії безпритульних дітей належать неповнолітні, які були позбавлені контролю над поведінкою й нагляду з боку батьків або осіб, котрі їх замінюють, перебувають в умовах, що згубно впливали на їх фізичне і психічне здоров'я, унаслідок

док чого вони змушені залишити сім'ю або дитячий заклад, а також підлітки, які на певний час не мають місця проживання/перебування. На сьогодні входить в обіг більш коректне поняття “діти, які потрапили в складні життєві обставини”, яке охоплює: безпритульних, бездоглядних, сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з кризових сімей та ін.

У цьому віці підліток психологічно віддаляється від сім'ї, школи, їх значення у становленні особи знижується, а вплив однолітків посилюється. Перш ніж перейти у стан безпритульного, підліток обирає між офіційним колективом і неформальною групою спілкування. Перевага віддається тому середовищу і групі, де він відчуває себе комфортно і до нього ставляться з повагою. Це можуть бути спортивна секція, технічний гурток, коло однодумців, але може бути й підвал будинку, де підлітки спілкуються, палять, уживають алкогольні напої тощо. І якщо підліток обирає друге, то процес соціального виховання й розвиток соціальності, як і його (соціального виховання) результат, стають неможливими без спеціалізованої допомоги соціального педагога через процес соціально-педагогічної реабілітації. Як показали дослідження, на сьогодні “половина підлітків хоча б раз у житті перебувала у стані сильного сп'яніння” [2, с. 21], а “використання психоактивних речовин з метою одурманення посідає помітне місце в дозвіллі, груповому спілкуванні підлітків” [3, с. 5], що не може не викликати тривоги. Зменшилася загальна кількість дитячих позашкільних закладів. Водночас зростає вартість занять у гуртках і секціях, що, безперечно, знижує їх доступність. Це призводить до того, що значній кількості дітей і підлітків бракує структурованості й змістовного наповнення їх часу. Дуже часто місцем збору і проведення значної частини часу для дітей у містах стають комп'ютерні клуби та інтернет-кафе. Протягом 2009 р. з комп'ютерних та ігрових залів було вилучено 4,3 тис. дітей, які перебували в цих закладах у навчальний час, після 20-ї години та вночі всупереч режиму роботи таких закладів, визначеному вимогами законодавства. З моменту набуття чинності Законом України “Про заборону грального бізнесу в Україні” у 2009 р. на 25% зменшилась кількість дітей, вилучених із комп'ютерних клубів та розважальних закладів.

Варто зазначити, що загальний рівень освіти серед безпритульних дітей є незадовільним. Так, за даними 2009 р., у притулках для дітей із загальної кількості дітей шкільного віку (12 083) не навчалися взагалі 512 дітей (5,8%), не навчалися більше ніж рік – 290 дітей (2,4%) [5, с. 10].

Зміни в умовах життя і діяльності підлітка зумовлюють перебудову психіки, появу нових форм взаємодії між однолітками, у підлітка змінюється суспільний статус, становище в колективі, до нього висувуються серйозніші вимоги з боку дорослих. Девіантна поведінка є результатом несприятливого соціального розвитку, порушення процесу соціалізації. Можна зробити висновок, що часто діти, проходячи підліткову кризу, не мають необхідного оточення для нормального подолання цієї кризи, тобто, наприклад, перебуваючи в неблагополучній сім'ї, інтернаті, покидають неблагополучні умови і стають безпритульними, надалі їх девіантна поведінка переростає у делінквентну, а інколи – і кримінальну.

Аспектний аналіз наукових джерел показав, що, більшість учених (Н. Коломієць, А. Наточій, В. Ніколаєва та ін.) указують на зростання кризових станів у підлітковому віці, які також стають причиною переходу дитини у стан безпритульного. Доведено, що всебічний розвиток дітей тісно пов'язаний з умовами, в яких вони зростають. Упевненість дитини в собі і своєму майбутньому, її самоусвідомлення значною мірою залежать від можливості жити безпечним і гідним життям.

Соціально-педагогічна реабілітація полягає у відновленні відносин дитини з оточенням, формуванні нових якостей особистості і цінностей шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів самого безпритульного підлітка і через наступність усіх закладів, які проходить безпритульний підліток (починаючи з вулиці, закінчуючи новою сім'єю).

Соціально-педагогічна реабілітація реалізується тільки в діяльності, яка дає дитині можливість пізнати навколишній світ, стимулює виникнення у дітей почуттів, є джерелом оволодіння досвідом міжособистісних відносин і поведінки. Але діяльність із безпритульними підлітками відрізняється від діяльності з підлітками з нормальною поведінкою. Вона має своєрідний характер, по-перше, через вади в розвитку інтелектуальної та особистісної сфер підлітка категорії “безпритульний”; по-друге, через деформованість основних цінностей від родинних до глобальних; по-третє, через перебування безпритульного підлітка у закладі для дітей, що свідчить про його потрапляння у складні життєві обставини.

Соціально-педагогічну реабілітацію безпритульних підлітків можуть здійснювати певні соціальні інститути, серед яких особливе місце посідають заклади соціального захисту, до яких належать, як зазначено вище, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Притулки та центри соціально-психологічної реабілітації є тимчасовим пристанищем для дітей і підлітків та виконують “дві функції: 1) надають тимчасовий прихисток тим, хто його вкрай потребує; 2) вирішують подальшу долю юних жертв несприятливих умов соціалізації з урахуванням усієї сукупності обставин у кожному конкретному випадку” [4, с. 394].

Притулки для дітей і підлітків є тим місцем, де вони можуть не тільки сховатися від жорстокого поводження з ними, а й отримати кваліфіковану допомогу від соціального педагога, психолога, медичного працівника. Час перебування соціального суб'єкта в закладі максимально використовується для реабілітаційної роботи, соціальної адаптації, правової підтримки [1].

Завданням соціально-педагогічної реабілітації в закладах соціального захисту є відокремлення від загальних завдань закладу особливих завдань саме соціально-педагогічної реабілітації, таких як: мотивування підлітків на роботу (мається на увазі робота в групі за програмою соціально-педагогічної реабілітації); формування уявлень про загальнолюдські цінності; створення сприятливого середовища в закладі (спрямування вихователів на підтримку дітей у процесі проходження програми соціально-педагогічної реабілітації); спрямування підлітка на позитивне розв'язання конфліктів і проблемних ситуацій; створення єдиного колективу.

Основою всієї системи реабілітаційної роботи з безпритульними підлітками має бути установка щодо неприйнятності та непродуктивності адміністративно-карального підходу до дітей, соціалізація яких виявилася деформованою з вини дорослих, на необхідність гарантування дитині реального права на гідну форму існування в здоровому соціальному середовищі, на захист прав та інтересів, негайне вирішення її проблем, надання соціальної, реабілітаційної та іншої допомоги.

А.С. Макаренко писав: “Виховання є процес соціальний у найширшому сенсі. Виховує все: люди, речі, явища, але перш за все і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги”. Школа – складний і широкий колектив, де проходить практика суспільного існування, формування підлітка як особистості. Саме завдання школи є вироблення високих моральних принципів у характері підлітка. Формальне ставлення до підлітка, без урахування його психології, призводить до

різноманітних конфліктів у школі, в результаті яких підліток віддає перевагу оточенню поза школою.

Соціальний педагог, який працює з безпритульними дітьми, повинен добре розуміти, що процес соціально-педагогічної реабілітації дуже складний. Дитина будь-якого віку (а особливо підліток, оскільки в цьому віці починається становлення його як особистості), яка має негативний життєвий досвід, негативну оцінку себе і своїх можливостей, котра зазнала різних травм (психологічних, фізичних, сексуальних), яка не відчувала любові і турботи з боку своїх батьків, відчуває на собі відчуженість суспільства і байдужість з боку держави. З урахуванням цього соціальному педагогу необхідно володіти специфічними методами і прийомами, що об'єднують різних фахівців різного профілю, щоб найбільш ефективно і швидко організувати допомогу у вирішенні проблем таких дітей, оскільки вони потребують не просто допомоги оточення, а спеціально організованої, професійної соціально-педагогічної допомоги.

У соціально-педагогічній реабілітації вихователь (чи керівник програми) повинен ставати урівень з дітьми, але із своїм досвідом, і діти відчували вихователя не як особливого дорослого, а як даного їм на допомогу. Має здаватися, що він нічого не робить і не керує. А він – і в цьому полягає його майстерність – повинен поступово, зсередини, непомітно для підлітків ніби збирати їх і підводити до рішення змінити життя на краще, щоб у них з'явився інтерес, щоб їх внутрішні бажання, питання, ймовірні внутрішні переживання перетворилися в бажання об'єднатися всім разом і підняли їх на наступний рівень розвитку та розуміння життя.

Ще Я.А. Коменський писав: “Якщо нікого з учнів не будуть до чого-небудь примушувати проти волі, то ніщо і не буде викликати в учнів відрази і притупляти силу розуму; кожен легко буде йти вперед у тому, до чого його (за велінням вищого провидіння) тягне прихований інстинкт, а потім на своєму місці з користю послужить Богу і людському суспільству” [6, с. 301]. Принцип природовідповідності поширюється на всі категорії людей і дітей. Тому дуже важливо не примушувати безпритульних підлітків до участі у соціально-педагогічній реабілітації, а мотивувати їх настільки, щоб вони самі цього забажали і зрозуміли, наскільки важливими є соціальне життя, освіта, сімейні цінності, загальнолюдські цінності тощо.

Висновки. У процесі соціально-педагогічної реабілітації у дітей з'являється відчуття цінності свого життя, яке раніше було знижене. І найголовніше – не порушити цей новий світ, що формується, а дати йому повністю розкритися, тільки допомагаючи і скеровуючи. Для цього необхідна постійна координація підлітка певний час, навіть якщо він повернувся додому або в інтернат, тобто їх необхідно взяти під патронат.

Ураховуючи актуальність проблеми соціально-педагогічної реабілітації дитячої безпритульності, необхідні подальші кроки з удосконалення системи реабілітації безпритульних дітей та підлітків не тільки на рівні притулків соціальних служб, а й на загальнодержавному рівні.

Список використаної літератури

1. Малько А.О. Формування методологічних основ соціальної педагогіки: культурологічний підхід / А.О. Малько // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1–2. – С. 25–33.
2. Мирошніченко Л.Д. Организация антинаркотической работы с подростками / Л.Д. Мирошніченко, В.Е. Пелипас, Л.Н. Рыбаков // Педагогика. – 2000. – № 9. – С. 18–27.

3. Мирошниченко Л.Д. Проблемы антинаркотической профилактики в подростковой среде / Л.Д. Мирошниченко, В.Е. Пелипас, Л.Н. Рыбаков // Педагогика. – 2000. – № 3. – С. 3–13.
4. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С.С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
5. Посібник з методики мультидисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми / Белякова А.В., Боголюбова О.М., Воробйовський О.А. та ін. ; організація “Право на здоров’я”. – К. : ТОВ “Стар-98”, 2010. – 68 с.
6. Психология интегрального сообщества – М. : НФ “Институт перспективных исследований”, 2011. – 256 с.
7. Коменский Я.А. Избр. пед. соч. / Я.А. Коменский. – М. : Учпедгиз, 1955. – 651 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2013.

Суханова А.Е. Воспитание и образование беспризорных подростков в процессе социально-педагогической реабилитации

В статье рассмотрена проблема беспризорности подростков в Украине. Раскрыта сущность социально-педагогической реабилитации. Освещена необходимость создания для подростков единой воспитательной среды для возвращения к нормальной социальной жизни и обучению.

Ключевые слова: беспризорные подростки, социально-педагогическая реабилитация, учреждения социальной защиты, воспитательная среда, воспитание и образование беспризорных подростков.

Sukhanova A. Upbringing and education homeless adolescents in the social and educational rehabilitation

The problem of homeless teenagers in Ukraine. The essence of social and educational rehabilitation. Lighted the need for a teen uniform educational environment for a return to a normal social life and learning.

The highest value of a civilized society is the life, mental and physical health of citizens, regardless of gender, social and economic differences. However, in terms of age differences, with particular attention to social workers attracted to children, especially those who need extra attention – homeless, as one of the public is not prepared for the challenges of the age category of Ukrainian citizens. Social and political changes taking place in Ukraine aimed at protecting the homeless, namely the development of the institute foster families and family-type orphanages, shelters restructuring of socio-psychological rehabilitation of children and other.

At this age teenager psychologically away from family, school, and their importance in the development of the person is reduced, and the influence of peers increases. Often teen chooses between official and informal collective group communication. Preference is given to the environment and the group where he feels comfortable and he is treated with respect.

Social-pedagogical rehabilitation is to restore the relationship of the child with others, forming new personality traits and values, through the mobilization of domestic resources of a homeless teenager and continuity through all institutions that is homeless teenager.

It is very important to the socio-pedagogical rehabilitation was the fact that the teacher (or program manager) becomes flush with the kids, but with my experience. Both children experienced educator, not as much an adult as well as of their aid. Few seem that he does nothing and controls. And he – and this was his skill – must gradually from within, unbeknownst to teenagers like to collect them and to sum up the solution to a better life, that they manifested interest to their inner desires, questions, probable inner feelings turned into a desire to connect all together and raised them to the next level of development and understanding of life.

Key words: homeless teenagers, social-educational rehabilitation, establishment of social protection, educational environmen, upbringing and education of homeless teens.